

การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธจังหวัดนครศรีธรรมราช

A Buddhist Creative Tourism Development in Nakhon Si Thammarat Province

พระครูโกศลอรธกิจ (ชัยศักดิ์ แซ่ลี)

Phrakrukosalatthakit (Chaiyasak Saelee)

พระครูโฆสิตวิพัฒนานุกูล

PhrakruKositwattananukul

พระครูวิจิตรศีลาจาร

Phrakruwijitsilajarn

สิทธิโชค ปาณะศรี

Sitthichok panasree

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครศรีธรรมราช

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Nakhon Si Thammarat Campus

E-mail: Chokpana07@gmail.com

วันที่รับบทความ (Received) : 28 มิถุนายน 2567

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 29 มิถุนายน 2567

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 29 มิถุนายน 2567

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาองค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธ 2) เพื่อสำรวจแหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธจังหวัดนครศรีธรรมราช และ 3) เพื่อพัฒนาแผนที่การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธจังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการศึกษาเอกสารและการสำรวจ นำเสนอผลการวิจัยเชิงพรรณนา

ผลการศึกษา พบว่า

1. องค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธ

การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธ เป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่มีการผสมผสานความคิดสร้างสรรค์กับการท่องเที่ยวในรูปแบบวิถีพุทธ ซึ่งมีองค์ประกอบที่สำคัญประกอบด้วย 1) พื้นที่สร้างสรรค์ 2) งานสร้างสรรค์ 3) ความสัมพันธ์เชิงสร้างสรรค์ 4) กิจกรรมสร้างสรรค์ 5) ผลิตภัณฑ์สร้างสรรค์ 6) เครือข่ายสร้างสรรค์

2. การสำรวจแหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธจังหวัดนครศรีธรรมราช แหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธจังหวัดนครศรีธรรมราช ประกอบด้วย 1) วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช 2) วัดเจดีย์ (ไอ้ไข่) อำเภอสิชล จังหวัดนครศรีธรรมราช 3) วัดธาตุน้อย อำเภอช้างกลาง จังหวัดนครศรีธรรมราช

3. การพัฒนาแผนที่การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธจังหวัดนครศรีธรรมราช พบว่า การเดินทางสู่แหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธจังหวัดนครศรีธรรมราช นักท่องเที่ยวสามารถเดินทางไปยังแหล่งท่องเที่ยวทั้งสามสถานที่ได้อย่างสะดวกสบาย โดยสามารถเลือกใช้รูปแบบการเดินทางที่เหมาะสมกับตนเอง อาจเป็นการเดินทางด้วยรถยนต์ส่วนตัว หรือเดินทางด้วยรถประจำทาง (รถทัวร์) เดินทางโดยรถไฟ หรือโดยเครื่องบิน นักท่องเที่ยวสามารถเลือกใช้ใช้บริการได้อย่างสะดวกสบายตามความต้องการ

คำสำคัญ : การท่องเที่ยว, การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธ, ความต้องการ

ABSTRACT

The purposes of this research were 1) to study the components of Buddhist creative tourism, 2) to explore Buddhist creative tourism destinations in Nakhon Si Thammarat Province, and 3) to develop a map of Buddhist creative tourism in Nakhon Si Thammarat Province. This is qualitative research by studying the document and survey studies, presenting the descriptive research results. The study found that:

1. The components of Buddhist creative tourism. A Buddhist creative tourism is a form of tourism that combines creativity with Buddhist tourism, which has the important components consisting of 1) creative space, 2) creative work, 3) creative relationships, 4) creative activities, 5) creative products, 6) creative networks.

2. To explore Buddhist creative tourism destinations in Nakhon Si Thammarat Province. Creative Buddhist tourist attractions in Nakhon Si Thammarat Province comprise of: 1) Wat Phra Mahathat Woramahawihan, Mueang District, Nakhon Si Thammarat Province, 2) Wat Chedi (Ai Khai), Sichon District, Nakhon Si Thammarat Province, 3) Wat That Noi, Chang Klang District, Nakhon Si Thammarat Province.

3. to develop a map of Buddhist creative tourism in Nakhon Si Thammarat Province. It was found that Journeying to the creative Buddhist tourist attractions in Nakhon Si Thammarat Province, tourists can conveniently access all three destinations. They have the flexibility to choose their preferred mode of transportation, whether it's by private car, tour bus, train, or plane. Tourists can select the most suitable option based on their preferences and needs.

Keywords: Tourism, Buddhist creative tourism, needs

1. บทนำ

ภายใต้บริบทความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสารสนเทศ ที่มีการเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายทั่วโลก ทำให้ทุกคนสามารถรับรู้ข้อมูลข่าวสารที่เกิดขึ้นจากทั่วทุกมุมโลกภายในเวลาไม่กี่วินาที การดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะ

อย่างยิ่งให้สอดคล้องกับความเจริญก้าวหน้าในมิติต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง รวดเร็ว การพัฒนาในทุกมิติของสังคมเกิดขึ้นตลอดเวลาเพื่อสนองความต้องการของผู้คนผ่านนวัตกรรมสมัยใหม่ที่หลากหลาย ทำให้การดำเนินชีวิตของผู้คนสะดวกสบายยิ่งขึ้น การเดินทางท่องเที่ยวไปยังสถานที่ต่าง ๆ ถือเป็นรูปแบบหนึ่งของการดำเนินชีวิตทั้งเพื่อรับรู้ประสบการณ์ใหม่ ๆ และเพื่อการพักผ่อนทางด้านร่างกายและจิตใจ หรือเพื่อวัตถุประสงค์อื่น ๆ ตลอดระยะเวลาหลายปีที่ผ่านมา ผู้คนทั่วโลกมีการเดินทางท่องเที่ยวไปยังดินแดนต่าง ๆ โดยการเดินทางมาท่องเที่ยวยังประเทศไทยในจำนวนที่เพิ่มมากขึ้น ซึ่งก่อให้เกิดความหลากหลายของรูปแบบการท่องเที่ยวและนำไปสู่การพัฒนาในด้านต่าง ๆ เพื่อรองรับนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาจากทั่วทุกมุมโลก ทั้งเป็นการพัฒนาความต้องการพื้นฐานในเชิงพื้นที่ที่พักอาศัย พัฒนาธุรกิจบริการต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความสะดวกสบายแก่นักท่องเที่ยวที่มาเยือน

ตลอดระยะเวลาหลายปีที่ผ่านมา การท่องเที่ยวของประเทศไทยได้มีการจัดการและพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวในรูปแบบที่หลากหลายตามวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกันออกไปและตามประเภทของการจัดการท่องเที่ยว เช่น การท่องเที่ยวเชิงกีฬา การท่องเที่ยวเชิงเกษตร การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การท่องเที่ยวศาสนา เป็นต้น แต่จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว ผู้วิจัยพบว่า การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ อันเป็นการท่องเที่ยวที่สนับสนุนให้นักท่องเที่ยวได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อทำความเข้าใจในคุณค่าทางสังคมวัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมของพื้นที่ท่องเที่ยวอย่างลึกซึ้ง โดยผ่านประสบการณ์ร่วมกับเจ้าของพื้นที่ หรือเจ้าของวัฒนธรรม (สุดแดน วิสุทธิลักษณ์ และคณะ, 2555: 108) เป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยมอย่างสูงในปัจจุบัน เพราะเป็นการท่องเที่ยวที่มีการนำเสนอวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต สิ่งที่ดีงาม คุณค่า และอัตลักษณ์ เพื่อทำให้ชุมชนเป็นแหล่งดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เดินทางมาท่องเที่ยวได้อย่างยั่งยืน พร้อมทั้งมีการส่งเสริมการสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ของแหล่งท่องเที่ยวจากรุ่นสู่รุ่น ถือเป็น การอนุรักษ์คุณค่าเดิมและเพิ่มพูนต่อยอดองค์ความรู้ใหม่ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ท้องถิ่นเกิดระบบเศรษฐกิจที่ดีและชุมชนมีรายได้ที่เพิ่มขึ้นอันจะนำไปสู่การมีคุณภาพชีวิตที่ดีต่อไป

จากแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ.2566-2570) ซึ่งมีวิสัยทัศน์ในการพัฒนาและขับเคลื่อนการท่องเที่ยวอย่างครอบคลุมและทั่วถึง ภายในระยะเวลา 5 ปี ดังนี้ “การท่องเที่ยวของประเทศไทยเป็นอุตสาหกรรมที่เน้นคุณค่า มีความสามารถในการปรับตัว เติบโตอย่างยั่งยืนและมีส่วนร่วม(Rebuilding High Value Tourism Industry with Resilience, Sustainability and Inclusive Growth)” (ราชกิจจานุเบกษา, 2566 : 64) โดยแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ ฉบับที่ 3 นั้น มี 4 เป้าหมายหลัก ได้แก่ 1) การท่องเที่ยวไทยมีความเข้มแข็งและสมดุล (Resilience & Re-balancing Tourism) 2) การยกระดับความเชื่อมโยงและโครงสร้างพื้นฐานด้านการท่องเที่ยว (Connectivity) 3) การสร้างความเชื่อมั่นและมอบประสบการณ์ท่องเที่ยวคุณค่าสูง (Entrusted Experience) 4) การบริหารจัดการการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (Sustainable Development) และ 3 เป้าหมายรอง ประกอบด้วย 1) การพัฒนาปัจจัยสนับสนุนด้านการท่องเที่ยวให้มีคุณภาพสูงสำหรับทุกกลุ่ม (Supporting Elements) 2) เทคโนโลยีดิจิทัลและโครงสร้างพื้นฐานด้านข้อมูลพร้อมส่งเสริมการท่องเที่ยว (ICT Readiness) 3) ความพร้อมในการรับมือและจัดการกับความเสี่ยงทุกรูปแบบอยู่เสมอ (Risk Readiness) (ราชกิจจานุเบกษา, 2566: 65-66) ซึ่งการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์และวัฒนธรรม เป็นรูปแบบของกิจกรรมการท่องเที่ยวที่มุ่งเน้นการใช้องค์ความรู้และนวัตกรรมในการสร้างสรรค์

คุณค่าสินค้าและบริการการท่องเที่ยวเพื่อสร้างประสบการณ์ใหม่ ๆ แก่นักท่องเที่ยวจากแหล่งท่องเที่ยวที่มีความเกี่ยวข้องกับวัตถุสิ่งของภูมิปัญญา จิตวิญญาณ และประวัติศาสตร์ หรือผลิตภัณฑ์ทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ (Tangible Culture) และที่จับต้องไม่ได้ (Intangible Culture) ทั้งนี้ การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ เป็นประเภทการท่องเที่ยวที่ประเทศไทยมีศักยภาพควรได้รับการสนับสนุนเป็นอย่างมาก เนื่องด้วยประเทศไทยมีแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่สร้างขึ้นมากในอดีตจำนวนมาก เช่น วัด โบราณสถาน เป็นต้น สอดคล้องกับความต้องการของนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติในการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในประเทศไทย (ราชกิจจานุเบกษา, 2566: 46)

การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีมุข จัดเป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการจัดการท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องกับประเพณี วัฒนธรรม วิถีชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่น และเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ดังที่พระอริการศีร์ศักดิ์ จกกวโร (เวียงสมุท) ที่ให้คำนิยามความหมาย การจัดการท่องเที่ยววิถีมุข หมายถึง กระบวนการท่องเที่ยวที่เป็นไปตามแนวทางพระพุทธศาสนา โดยแหล่งท่องเที่ยวมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยแหล่งท่องเที่ยว การบริการการท่องเที่ยว การจัดการแหล่งท่องเที่ยว และตลาดการท่องเที่ยว เป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่ออนุเคราะห์ส่งเสริมสัมมาทิฐิเพิ่มพูนกุศลธรรม ทำให้มีความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา (พระอริการศีร์ศักดิ์ จกกวโร (เวียงสมุท), 2562: 6) และนิยามความหมายของอรสุชา สุจินพริหม ที่ให้คำนิยามว่า การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ หมายถึง การท่องเที่ยวที่มีจุดประสงค์สอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาพื้นที่แหล่งผลิตเพื่อให้เกิดความยั่งยืน โดยจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวอย่างกลมกลืนและสัมพันธ์กับกระบวนการดำเนินงานของผู้ประกอบการ ตลอดจนวิถีต่าง ๆ ของคนในชุมชนในรูปแบบของการเรียนรู้และการทดลองเพื่อให้ได้มาซึ่งประสบการณ์ตรงร่วมกับผู้ประกอบการหรือเจ้าของพื้นที่ (อรสุชา สุจินพริหม, 2558: 4)

จังหวัดนครศรีธรรมราช กล่าวได้ว่า เป็นจังหวัดหนึ่งในภาคใต้ของประเทศไทยที่มีแหล่งท่องเที่ยวมากมายและมีความหลากหลายในรูปแบบของการจัดการท่องเที่ยว เป็นจังหวัดที่มีศักยภาพสูงที่สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เดินทางมาท่องเที่ยวเป็นจำนวนมากในแต่ละปี อีกทั้งยังเป็นเมืองท่องเที่ยวที่มีลักษณะผสมผสานความสวยงามของธรรมชาติและร่องรอยความเป็นมาของประวัติศาสตร์ที่ยาวนานของชุมชน ศาสนสถาน วัดวาอาราม ภูมิปัญญาท้องถิ่น วิถีชีวิตผู้คน รวมถึงการมีผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ของชุมชนอันเป็นสิ่งของที่ระลึกคอยต้อนรับนักท่องเที่ยว จึงกล่าวได้ว่า จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นจังหวัดหนึ่งที่มีแหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีมุขที่น่าสนใจศึกษาค้นคว้าเป็นอย่างยิ่ง

จากข้อมูลดังกล่าวมา คณะผู้วิจัยจึงเล็งเห็นถึงความสำคัญของการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีมุข จังหวัดนครศรีธรรมราช และได้กำหนดวัตถุประสงค์ในการศึกษาเพื่อใช้เป็นกรอบทิศทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีมุข ประกอบด้วย 1) เพื่อศึกษาองค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีมุข 2) เพื่อสำรวจแหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีมุขจังหวัดนครศรีธรรมราช 3) เพื่อพัฒนาแผนที่การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีมุขจังหวัดนครศรีธรรมราช ทั้งนี้ เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการนำไปเป็นแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีมุขอย่างยั่งยืนต่อไป

2. วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาองค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธ
2. เพื่อสำรวจแหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธจังหวัดนครศรีธรรมราช
3. เพื่อพัฒนาแผนที่การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธจังหวัดนครศรีธรรมราช

3. วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลจากเอกสารและข้อมูลจากการสำรวจ โดยมีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

- 1) ขั้นตอนการศึกษาข้อมูล ได้แบ่งตามแหล่งข้อมูล ดังนี้

- (1) ศึกษาค้นคว้าและเก็บรวบรวมข้อมูลจากตำรา หนังสือ เอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธ

- (2) ศึกษาค้นคว้าและเก็บรวบรวมข้อมูลจากงานวิจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา

- 2) ขั้นตอนการสำรวจ ในขั้นตอนนี้เป็นการศึกษาค้นคว้าและเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธจังหวัดนครศรีธรรมราช ทั้ง 3 สถานที่ ได้แก่ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร วัดเจดีย์ (ไอ้ไข่) อำเภอสิชล และวัดธาตุน้อย อำเภอช้างกลาง จังหวัดนครศรีธรรมราช

- 3) ขั้นตอนการประมวลผลและเรียบเรียง เป็นขั้นตอนสุดท้ายซึ่งเป็นการนำข้อมูลจากขั้นตอนต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น มาทำการวิเคราะห์ประมวลผล เรียบเรียง และสรุป เพื่อเขียนงานวิจัยให้ถูกต้องและตอบวัตถุประสงค์ที่ต้องการทราบ

- 4) จัดทำรายงานฉบับสมบูรณ์และนำเสนอผลการวิจัย

4. ผลการศึกษา

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธจังหวัดนครศรีธรรมราช” มีผลการศึกษาวิจัย ดังนี้

1. องค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธ จากการศึกษาสามารถสรุปผล ได้ ดังนี้ การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธ เป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่มีการผสมผสานความคิดสร้างสรรค์กับการท่องเที่ยวในรูปแบบวิถีพุทธ ที่มีทั้งการท่องเที่ยวและการได้ประสบการณ์ในรูปแบบต่าง ๆ ตามแบบชาวพุทธ เป็นการท่องเที่ยวเพื่อเยี่ยมชมความงดงามของศาสนสถานตามวัดวาอารามต่าง ๆ และการได้ร่วมทำกิจกรรมสำคัญทางพระพุทธศาสนา หรือการได้เข้าร่วมการปฏิบัติธรรมเพื่อเพิ่มพูนปัญญายกระดับจิตใจให้ตั้งงามผ่องใส

การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธ มีองค์ประกอบที่สำคัญที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนและนักท่องเที่ยว ได้แก่

1) พื้นที่สร้างสรรค์ (creative spaces) แหล่งท่องเที่ยวจะต้องเป็นพื้นที่แห่งความคิดสร้างสรรค์โดยเชื่อมโยงการพัฒนาในมิติต่าง ๆ ทั้งด้านการท่องเที่ยว เศรษฐกิจ และสังคมต่อชุมชนและนักท่องเที่ยวที่มาเยี่ยมเยือน

2) งานสร้างสรรค์ (creative events) งานสร้างสรรค์เป็นกลไกของการจัดการพื้นที่ท่องเที่ยวให้สอดคล้องกับยุคสมัย การจัดงานต่าง ๆ จะต้องมี การสื่อสารประชาสัมพันธ์เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวให้มาร่วมงาน เป็นพื้นที่ของการสร้างมิตรสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับนักท่องเที่ยว

3) ความสัมพันธ์เชิงสร้างสรรค์ (creative relationships) แหล่งท่องเที่ยวจะต้องเป็นพื้นที่แห่งการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับนักท่องเที่ยว ชุมชนสามารถนำเสนอรูปแบบประเพณีวิถีชีวิตของตนสู่ นักท่องเที่ยวและสามารถนำพานักท่องเที่ยวเยี่ยมชมสถานที่ท่องเที่ยวต่าง ๆ ด้วยจิตบริการจนนักท่องเที่ยวเกิดความประทับใจและกลับมาเที่ยวซ้ำ

4) กิจกรรมสร้างสรรค์ (creative activities) แหล่งท่องเที่ยวจะต้องมีกิจกรรมสร้างสรรค์ต่าง ๆ ไว้คอยต้อนรับนักท่องเที่ยวเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจและเพิ่มพูนสติปัญญา

5) ผลิตภัณฑ์สร้างสรรค์ (creative products) ผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ที่วางจำหน่ายในพื้นที่ท่องเที่ยว จะต้องมีความสร้างสรรค์ เกิดจากความคิดสร้างสรรค์ของชุมชน มีคุณค่าและเป็นประโยชน์ต่อนักท่องเที่ยว มีราคาที่ยุติธรรม ไม่เอาเปรียบนักท่องเที่ยว และรักษาสิ่งแวดล้อม

6) เครือข่ายสร้างสรรค์ (creative networks) แหล่งท่องเที่ยวจะต้องมีเครือข่ายที่เชื่อมโยงกันไม่ ว่าจะเป็นความเชื่อมโยงของแหล่งท่องเที่ยว หรือองค์กร หน่วยงานต่าง ๆ เกี่ยวกับการท่องเที่ยวระหว่างกัน อาจเป็นความร่วมมือกันในด้านต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อกัน โดยเฉพาะเกิดประโยชน์ต่อนักท่องเที่ยว ที่มาเยี่ยมเยือนแหล่งท่องเที่ยว

2. การสำรวจแหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธจังหวัดนครศรีธรรมราช จากการศึกษา พบว่า แหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธจังหวัดนครศรีธรรมราช ประกอบด้วย

1) วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิง สร้างสรรค์วิถีพุทธที่สำคัญ เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียง มีประวัติศาสตร์ที่ยาวนาน มีสถานที่สำคัญมากมาย ให้เยี่ยมชม มีกิจกรรมสำคัญต่าง ๆ ให้นักท่องเที่ยวได้ปฏิบัติ เส้นทาง การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว มีความ สะดวกสบาย

2) วัดเจดีย์ (ไอ้ไข่) อำเภอสิชล จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยมจาก นักท่องเที่ยวเป็นจำนวนมาก ทั้งในและต่างประเทศ เป็นเป้าหมายสำคัญของนักท่องเที่ยวที่เดินทางมา ท่องเที่ยวยังจังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีทั้งประวัติศาสตร์ ความเชื่อความศรัทธา และความ เป็นสิริมงคลและโชคลาภแก่ชีวิต

3) วัดธาตุน้อย อำเภอช้างกลาง จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยมจาก นักท่องเที่ยวไม่แพ้แหล่งท่องเที่ยวอื่น ๆ ของจังหวัดนครศรีธรรมราช เนื่องจากเป็นสถานที่ประดิษฐานสรีระ ของพระครูพิศิษฐ์อรรถการ (พ่อท่านคล้ายวาจาสิทธิ์) พระเกจิอาจารย์ชื่อดังของภาคใต้

3. การพัฒนาแผนที่การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธจังหวัดนครศรีธรรมราช จากการศึกษา พบว่า การเดินทางสู่แหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธจังหวัดนครศรีธรรมราช นักท่องเที่ยวสามารถ

เดินทางไปยังแหล่งท่องเที่ยวทั้งสามที่ได้ตัวอย่างสะดวกสบาย โดยสามารถเลือกใช้รูปแบบการเดินทางที่เหมาะสมกับตนเอง อาจเป็นการเดินทางด้วยรถยนต์ส่วนตัว ด้วยรถประจำทาง (รถทัวร์) เดินทางโดยรถไฟ หรือโดยเครื่องบิน นักท่องเที่ยวสามารถเลือกใช้บริการได้อย่างสะดวกสบายตามความต้องการ

5. อภิปรายผล

จากการศึกษาเรื่อง “การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธจังหวัดนครศรีธรรมราช” มีผลการศึกษาสามารถอภิปรายผล ได้ดังนี้

1. องค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธ พบว่า องค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธจังหวัดนครศรีธรรมราช ประกอบด้วย 1) พื้นที่สร้างสรรค์ 2) งานสร้างสรรค์ 3) ความสัมพันธ์เชิงสร้างสรรค์ 4) กิจกรรมสร้างสรรค์ 5) ผลิตภัณฑ์สร้างสรรค์ 6) เครือข่ายสร้างสรรค์ สอดคล้องกับการศึกษาของ ศิววัฒน์ ชัยวงศ์ และคณะ (2563) เรื่อง การพัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยวเชิงศิลปะของกลุ่มจังหวัดล้านนา ผลการวิจัย พบว่า ศักยภาพการท่องเที่ยวศิลปะเชิงสร้างสรรค์ของกลุ่มจังหวัดล้านนา ด้านสิ่งดึงดูดใจทางการท่องเที่ยว (Attraction) พบว่า ประวัติความเป็นมาของศิลปกรรม ศิลปะพื้นบ้านและพุทธศิลปกรรมในล้านนา เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม สามารถสะท้อนความเป็นเอกลักษณ์ของล้านนา ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกทางการท่องเที่ยว (Amenities) พบว่า มีบริการร้านค้า ร้านอาหารเพียงพอต่อความต้องการของนักท่องเที่ยวการจัดสถานที่นั่งพักผ่อนของนักท่องเที่ยวมีเพียงพอ ด้านการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว (Accessibilities) พบว่า สภาพเส้นทางการเดินทางถึงแหล่งท่องเที่ยวมีความปลอดภัย การแสดงข้อมูลการเดินทางในระบบออนไลน์มีความชัดเจน ด้านกิจกรรมทางการท่องเที่ยว (Activities) พบว่า กิจกรรมทางการท่องเที่ยวสามารถก่อให้เกิดการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีมีการจัดกิจกรรมบ่อยครั้งในแต่ละปี และกิจกรรมทางการท่องเที่ยวสามารถสะท้อนเอกลักษณ์เฉพาะตนทางวัฒนธรรม และด้านการบริหารจัดการท่องเที่ยว (Administration) พบว่า การมีส่วนร่วมระหว่างหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคชุมชน ในการกำหนดนโยบาย การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว และการสร้างโอกาสให้ชุมชนหารายได้จากกิจกรรมท่องเที่ยว

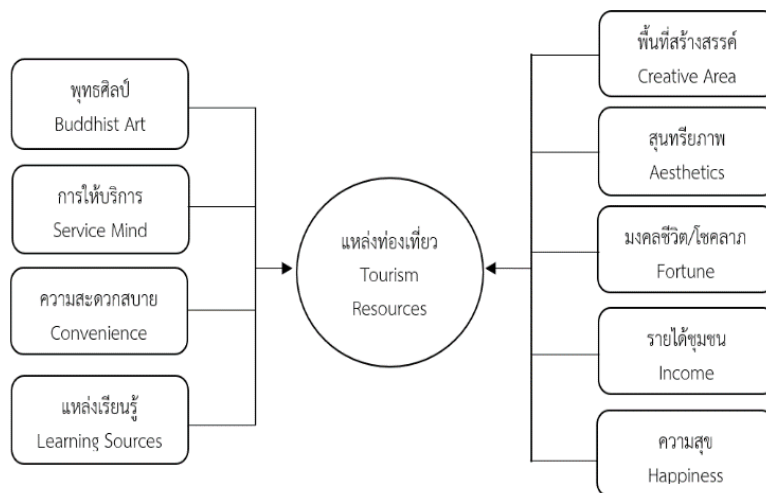
2. การสำรวจแหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธจังหวัดนครศรีธรรมราช พบว่า แหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธจังหวัดนครศรีธรรมราช ประกอบด้วย 1) วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช 2) วัดเจดีย์ (ไอ้ไข่) อำเภอสิชล จังหวัดนครศรีธรรมราช 3) วัดธาตุน้อย อำเภอช้างกลาง จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยทั้ง 3 วัด ล้วนเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธที่ได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยวเป็นจำนวนมากทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ สอดคล้องกับศึกษาของพระอธิการธีรศักดิ์ จุกวโร (เวียงสมุทร) (๒๕๖๓) ที่ศึกษาเรื่อง การพัฒนาการบริหารจัดการท่องเที่ยววิถีพุทธของวัดในจังหวัดสมุทรปราการ ผลการศึกษาพบว่า การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์แยกออกมาจากการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ซึ่งเป็นการท่องเที่ยวที่ให้ความสำคัญกับความผูกพันของนักท่องเที่ยวกับแหล่งท่องเที่ยว โดยการเข้าไปมีส่วนร่วมผ่านประสบการณ์ที่มาจากการเรียนรู้ในพื้นที่ท่องเที่ยว เปิดโอกาสให้กับนักท่องเที่ยวและบุคคล ในแหล่งท่องเที่ยวได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ นักท่องเที่ยวมีส่วนร่วมในแหล่งท่องเที่ยวผ่านกิจกรรมการท่องเที่ยว และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทักษะ ประสบการณ์โดยมีการออกแบบกิจกรรมขึ้นมารองรับให้สอดคล้องกับต้นทุนการท่องเที่ยวและบริบททางสังคมอย่างสร้างสรรค์ และแนวทางส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ของวัดกุฎีพระโกนา 5 ส่วน ดังนี้ 1) การส่งเสริมด้านการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว/ทรัพยากรธรรมชาติ

และสิ่งแวดล้อม 2) การส่งเสริมด้านกิจกรรมการท่องเที่ยว 3) ส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการท่องเที่ยว 4) การจัดการสิ่งแวดล้อมขั้นพื้นฐานและศูนย์บริการข้อมูล 5) ส่งเสริมบุคลากรและนักสื่อความหมายท้องถิ่น โดยออกแบบแต่ละส่วนให้สอดคล้องกับบริบทของแหล่งท่องเที่ยววัดกุฎีพระโกนา และไม่ก่อให้เกิดปัญหาแก่แหล่งท่องเที่ยว โดยชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยว เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้และร่วมสร้างสรรค์กิจกรรมในแหล่งท่องเที่ยว นอกจากนี้ยังมีการส่งเสริมปัจจัยการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วัดกุฎีพระโกนา 5 ด้าน ได้แก่ ส่งเสริมแหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ ส่งเสริมผู้ประกอบการเชิงสร้างสรรค์ ส่งเสริมชุมชนเชิงสร้างสรรค์ ส่งเสริมสินค้าและบริการเชิงสร้างสรรค์และส่งเสริมการสื่อสารเชิงสร้างสรรค์ซึ่งเป็นปัจจัยที่หนุนส่งให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ในแหล่งท่องเที่ยววัดกุฎีพระโกนาและชุมชนใกล้เคียง

3. การพัฒนาแผนที่การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธจังหวัดนครศรีธรรมราชพบว่า การเดินทางสู่แหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธจังหวัดนครศรีธรรมราชทั้ง ๓ ที่ นักท่องเที่ยวสามารถเดินทางไปเยี่ยมชมและประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ได้อย่างสะดวกสบาย สอดคล้องกับการศึกษาของพระอธิการเวียง กิตติวัฒน์ และพระปลัดวัชร วชิรญาโณ (2564) ที่ได้ศึกษาเรื่อง การพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวของชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์ ผลการศึกษาพบว่า จังหวัดสุรินทร์เป็นจังหวัดที่มีแหล่งอารยธรรมขอมขอมโบราณที่สำคัญแห่งหนึ่งในอีสานใต้ โดยเฉพาะปราสาทขอมซึ่งเป็นโบราณสถานที่มีคุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ คุณค่าทางด้านศิลปวัฒนธรรมและคุณค่าทางด้านเศรษฐกิจ ทำให้เกิดเส้นทางท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมคือที่สำหรับใช้สัญจรเที่ยวไปมาของมนุษย์ เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจในระยะเวลาสั้น ๆ จากสถานที่หนึ่งไปยังอีกสถานที่หนึ่ง โดยเส้นทางท่องเที่ยวปราสาทขอมในงานวิจัยนี้มี 4 แห่ง คือปราสาทศีขรภูมิ ปราสาทข่าปี ปราสาทภูมิโปน และปราสาทตาเมือน ในการเดินทางเพื่อไปเยี่ยมชมหรือไปศึกษาปราสาทศีขรภูมินั้นสามารถเดินทางได้ทั้งรถยนต์ส่วนตัว รถไฟและรถโดยสารสาธารณะ เส้นทางเดินทางมีดังนี้ เส้นทางหลัก รถยนต์ส่วนตัว ใช้ทางหลวงหมายเลข 226 การเดินทางมาเพื่อท่องเที่ยวที่ปราสาทข่าปี มีเส้นทางเดินทางดังนี้ เส้นทางหลัก การเดินทางมาปราสาทข่าปี ให้ใช้เส้นทางหมายเลข 226 สายสุรินทร์ – ศรีสะเกษ เมื่อเข้าเขตอำเภอศีขรภูมิประมาณกิโลเมตรที่ 19 แล้วเลี้ยวซ้ายเข้าไปประมาณ 1 กิโลเมตร การเดินทางไปปราสาทภูมิโปนนั้นสามารถเดินทางจากตัวจังหวัดสุรินทร์ซึ่งเป็นเส้นทางหลักหรือจะใช้เส้นทางรองโดยเมื่อเดินทางมาจากประโคนชัยใช้เส้นทางประโคนชัยเดชอุดมก็ได้ การเดินทางไปชมกลุ่มปราสาทตาเมือน สะดวกที่สุด คือ การเดินทางไปด้วยรถยนต์ส่วนตัว ส่วนรถยนต์สาธารณะนั้นไม่ค่อยมีให้บริการ การพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์มีความเชื่อมโยงกับการท่องเที่ยวปราสาทขอมหรือการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมกับจังหวัดใกล้เคียงเช่นนครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษและอุบลราชธานี

6. องค์ความรู้ใหม่

องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัยเรื่อง “การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธจังหวัดนครศรีธรรมราช” สามารถสรุปเป็นโมเดล “Model : BSCL-TR-CAFIH” ดังนี้

ภาพที่ 1 : โมเดล “BSCL-TR-CAFIH”

จากการศึกษา เรื่อง “การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธจังหวัดนครศรีธรรมราช” ผู้วิจัยได้รับองค์ความรู้จากการวิจัยที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการศึกษาและพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธ ภายใต้กรอบโมเดล “BSCL-TR-CAFIH” โดยสามารถอธิบายรายละเอียดได้ ดังนี้

TS = Tourism Resource (แหล่งท่องเที่ยว) หมายถึง แหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธจังหวัดนครศรีธรรมราชในงานวิจัยนี้ ประกอบด้วย วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช วัดเจดีย์ (ไอ้ไข่) อำเภอสิชล จังหวัดนครศรีธรรมราช และวัดธาตุน้อย อำเภอช้างกลาง จังหวัดนครศรีธรรมราช อันเป็นสถานที่ท่องเที่ยวสำคัญทางพระพุทธศาสนาของจังหวัดนครศรีธรรมราช

B = Buddhist Art (งานพุทธศิลป์) หมายถึง แหล่งท่องเที่ยวทั้ง ๓ ที่ มีการนำเสนอผลงานพุทธศิลป์ของวัดอย่างหลากหลาย เป็นการนำเสนอความสวยงามทางสถาปัตยกรรม ประติมากรรม ศิลปกรรม รวมถึงงานจิตรกรรมที่ทำให้นักท่องเที่ยวรู้สึกประทับใจและซาบซึ้งใจเมื่อได้มาเยี่ยมชม

S = Service Mind (การบริการ) หมายถึง การให้บริการสิ่งต่าง ๆ ในพื้นที่ท่องเที่ยวที่มีต่อนักท่องเที่ยวเป็นอย่างดี ด้วยจิตใจที่เป็นมิตร หากนักท่องเที่ยวเกิดปัญหาหรือต้องการความช่วยเหลืออะไร ก็จะมีเจ้าหน้าที่คอยให้ความช่วยเหลือและให้บริการอย่างเต็มความสามารถ

C = Convenience (ความสะดวกสบาย) หมายถึง แหล่งท่องเที่ยวมีความพร้อมในสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เช่น สถานที่จอดรถ ห้องน้ำ ที่สะอาดสะดวกและมีจำนวนที่เพียงพอ มีเจ้าหน้าที่ดูแลความปลอดภัย มีการบริการร้านอาหารที่ถูกต้องลักษณะ ราคายุติธรรม มีร้านค้าของที่ระลึกต่าง ๆ ที่มีคุณภาพ

L = Learning Resources (แหล่งเรียนรู้) หมายถึง แหล่งท่องเที่ยวที่มีสถานที่สำคัญมากมายเป็นที่รองรับการศึกษาเรียนรู้สำหรับนักท่องเที่ยวพร้อมทั้งมีข้อมูลต่าง ๆ เพื่อให้นักท่องเที่ยวศึกษาเรียนรู้และเกิดประสบการณ์ใหม่ ๆ

C = Creative Area (พื้นที่สร้างสรรค์) หมายถึง แหล่งท่องเที่ยวที่มีพื้นที่สร้างสรรค์ สร้างความสุขทางกายและทางใจ โดยนักท่องเที่ยวสามารถทำกิจกรรมหรือเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ที่ทางวัดจัดขึ้นร่วมกับชุมชนหรือประชาชนทั่วไปที่เดินทางมายังวัดซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญของจังหวัดนครศรีธรรมราช

A = Aesthetics (สุนทรียภาพ) หมายถึง ความสวยงามของแหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถิพุทธ ที่มีศาสนสถานต่าง ๆ แสดงให้เห็นถึงความสวยงามที่เป็นกายภาพ และเมื่อนักท่องเที่ยวได้เยี่ยมชมความงามก็จะเกิดความรู้สึกซึ่งทางอารมณ์อันนำไปสู่ความสุขใจ

I = Income (รายได้ชุมชน) หมายถึง รายได้ของประชาชนในชุมชนหรือท้องถิ่นที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ที่เพิ่มขึ้นจากการที่นักท่องเที่ยวได้เดินทางมาแหล่งท่องเที่ยว

F = Fortune (มงคลชีวิต/โชคลาภ) หมายถึง แหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถิพุทธจังหวัดนครศรีธรรมราชทั้ง ๓ ที่ เป็นสถานที่ที่มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ประชาชนหรือนักท่องเที่ยวมีความเคารพนับถือและศรัทธา ได้เดินทางมาเคารพสักการะบูชา ด้วยเชื่อว่าจะเป็นมงคลและเกิดความโชคดีแก่ชีวิต

H = Happiness (ความสุข) หมายถึง ความสุขที่เกิดขึ้นจากการได้เดินทางไปท่องเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถิพุทธจังหวัดนครศรีธรรมราช และได้ร่วมประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ทำให้เกิดความสุขกายสบายใจ

จากทุกองค์ประกอบที่กล่าวมา เกิดมีการประสานเชื่อมโยง และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกภาคส่วนได้ร่วมกันสร้างสรรค์แหล่งท่องเที่ยวทั้ง ๓ พื้นที่ที่กล่าวมา ก็สามารถนำไปสู่การพัฒนาพื้นที่ท่องเที่ยวให้เป็นพื้นที่สร้างสรรค์สู่ความสุขที่ยั่งยืน จนชุมชนรู้สึกตระหนักถึงความเป็นสมบัติสำคัญของชุมชน ผู้วิจัยเชื่อว่าการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถิพุทธจังหวัดนครศรีธรรมราชทั้ง ๓ สถานที่ ประกอบด้วย วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร วัดเจดีย์ (ไอ้ไข่) และวัดธาตุน้อย จะเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีคุณค่าและสามารถสร้างรายได้ให้กับชุมชนอย่างยั่งยืน

7. สรุปผลและข้อเสนอแนะ

แหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถิพุทธจังหวัดนครศรีธรรมราช ประกอบด้วยวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร อำเภอเมือง วัดเจดีย์ (ไอ้ไข่) อำเภอสิชล และวัดธาตุน้อย อำเภอช้างกลาง จังหวัดนครศรีธรรมราช ทั้ง 3 สถานที่ล้วนมีความสำคัญและเป็นที่ยอมรับของนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีประวัติศาสตร์ที่ยาวนาน มีศาสนสถานที่มีความศักดิ์สิทธิ์ในบริบทความเชื่อความศรัทธาของผู้คน

ในแต่ละปีมีประชาชนและนักท่องเที่ยวได้เดินทางมานมัสการบูชาและเยี่ยมชมเป็นจำนวนมากและเพิ่มมากขึ้นตลอดเวลา

ในส่วนของข้อเสนอแนะ ผู้วิจัยมองว่า ทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธจะต้องเข้ามามีส่วนช่วยสนับสนุนส่งเสริมการจัดการและการพัฒนาการท่องเที่ยวให้มีความเจริญรุ่งเรืองพัฒนาผลิตภัณฑ์ในท้องถิ่นให้มีคุณภาพและเกิดรายได้ต่อชุมชน พร้อมทั้งสร้างสรรค์กิจกรรมสำคัญต่าง ๆ ที่เกิดประโยชน์ต่อนักท่องเที่ยว และมีถ่ายทอดองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์วิถีพุทธให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองและยั่งยืนต่อไป

บรรณานุกรม

- พระอธิการธีรศักดิ์ จุกวโร (เวียงสมุทร). (2562). “แนวทางส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ของวัดกู่พระโกนา ตำบลสระคู อำเภอสวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระอธิการธีรศักดิ์ จุกวโร (เวียงสมุทร). (2563). “การพัฒนาการบริหารจัดการท่องเที่ยววิถีพุทธของวัดในจังหวัดสมุทรปราการ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระอธิการเวียง กิตติวัฒน์ และพระปลัดวัชร วชิรญาโณ. (2564). “การพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวของชุมชนปราสาทขอมในจังหวัดสุรินทร์”. **รายงานการวิจัย**. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ราชกิจจานุเบกษา. (2566). **ประกาศคณะกรรมการนโยบายการท่องเที่ยวแห่งชาติ เรื่อง แผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2566 - 2570)**, (24 มีนาคม 2566), เล่ม 140 ตอนพิเศษ 70 ง.
- ศิลาวัฒน์ ชัยวงศ์ และคณะ. (2563). “การพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเชิงศิลปะของกลุ่มจังหวัดล้านนา”. **รายงานการวิจัย**. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สุดแดน วิสุทธิลักษณ์ และคณะ. (2555). **ต้นแบบการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ Creative Tourism Model**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อรสุชา สุจินพรัหม. (2558). “แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ของไร่กาแฟ บริษัท ดอยช้างคอฟฟี่ ออริจินอล จำกัด”, **ปริญญาานิพนธ์บริหารธุรกิจบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการอุตสาหกรรมเกษตร**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.